



İSLAM'IN İLK KAPİTALİZM İTİRAZI EBÛ ZERR EL-GİFÂRÎ VE EBÛ ZERR HAREKETİ*

*Hasan YAŞAROĞLU***

ÖZET

İnsanın doğasında mevcut olan mülk edinme hevesi, İslam'ın ilk yıllarında ashop arasında bir takım tartışma ve itirazlara konu olmuştur. Hz. Ömer kendi döneminde bolca gelen ganimet malını, kurmuş olduğu divan teşkilatı marifetiyle halka dağıtarak bu itirazların önüne geçmeyi başarmıştır. Ondan sonra halife olan Hz. Osman döneminde, idarenin bazı tasarrufları nedeniyle, mülk edinme ve zenginlik meseleleri bir takım itirazlara ve tartışmalara konu olmuştur. Bu dönemde Emevi ailesi mensupları hazine kredileri ve ganimet gelirleri ile hususi olarak desteklenince zenginlik ve mülk edinme kaynaklı tartışmalar iyice artmış ve bu durum toplum içerisinde huzursuzluğa sebep olmuştur.

Dört halife döneminde devlet gelirlerindeki büyük artışlar ve yanı sıra yeni ve farklı ticari yolların da açılması ile zenginlik ve mülk artışında gözle görülür bir sıçrama ve farklılaşmanın yaşanması, ister istemez toplum kesimleri arasında, bir zengin-fakir ayrımı gündeme getirdiğinden, toplumun fakir kesimleri bu duruma tepki göstermişlerdir. Sonuçta, aslında insan için faydalı bir şey olan zenginlik ve servet, dengeli dağıtım ve adil bölüşümün iyi bir şekilde sağlanamaması yüzünden toplum kesimleri arasında bir takım itirazlara ve anlaşmazlıklara sebep olmuştur.

Hz. Peygamberin yakın arkadaşlarından Ebu Zerr el-Gıfari, fakir ve yoksulların bir nevi savunucusu olarak ortaya çıkmış, halifeyi ve diğer idarecileri açıkça eleştirmiş ve servetin belli ellerde toplanmasına itiraz etmiştir. Aynı şekilde o aşırı zenginleşme, mülk edinme hırsı ve zengin fakir arasında giderek yükselen uçuruma karşı çıkmış, sonuç olarak, bu hususlarda itiraz sesini yükselten ilk kişi olarak tarihteki yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Zerr, Mülk Edinme, Aşırı Zenginleşme, Adil Paylaşım, Hazine Kredileri.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniv. İlahiyat Fak., İslam Tarihi ABD, El-mek: hasan_6929@hotmail.com



ISLAM'S FIRST OBJECTION TO CAPITALISM ABU DHARR AL-GIFÂRÎ AND ABU DHARR MOVEMENT

ABSTRACT

The desire to possession is one the reasons for the conflicts that arise between friends of Prophet Muhammad in the early years of İslam. The Caliph Omar, in his period, founded divan organization to distribute the loot of public property and prevent the objections. After that period of Caliph Osman due to some of the saving in administration, issues of property ownership and wealth had been subject in a number of objections and arguments. Because of during this period members of the Umayyad family were supported by the special loot and the treasury loan discussions caused by wealth and property had been increased and it caused unrest in community.

During the four caliphs wealth and property increased rapidly with rising of public revenues and as well as new and different commercial ways. Because this issue caused high and low society, the poorest segments of society have reacted to this situation. After all, in fact, wealth and fortune which are useful for human caused many conflicts between people in society due to not have balanced and fair.

A close friend Prophet Abu Dharr al-Gıfari emerged as the defender of the poor openly criticized the caliph and other executives and objected to the collection of fortune and wealth in same person. At the same time he objected over-enrichment, desire to having property and the huge gap between rich and poor and as a result he was the first person who objected to these matters in history.

Key Words: Abu Zar, Possession, Over-Enrichment, Fair Share, Treasury Loans.

Giriş

Hız. Osman döneminde, ekonomi yönetimi alanında bazı yeni uygulamaların ortaya çıkması, toplum içerisinde bir takım tartışma ve itirazlara sebep olmuştur. Kaynakların aktardığı rivayetlerden, bu itirazların temelinde, mülk edinme ve iktidar kavgalarının yattığı anlaşılmaktadır. Dönemin iktidar sahiplerinin mülk ve servet edinme konusundaki yanlış ve haksız uygulamaları toplum kesimlerini rahatsız etmiştir. Toplumun giderek fakirleşen kesimleri bu durumdan şikayet etmeye başlamışlardır. Şikayetlerin dile getirilmesi ve idarecilerin aleni bir şekilde eleştirilmesi konusunda bir sahâbî ön plana çıkmıştır. O da Hz. Peygamberin yakın arkadaşlarından Ebû Zer el-Gıfârî'dir.

İlk Müslümanlardan Ebû Zerr el-Gıfârî, farklı bir kişilik portresi çizmiştir. Yaşadığı dönemde ve sonraki yıllarda, yapılan tartışmalarda adından çok fazla söz ettirmiştir. Zamanındaki mülk ve servet merkezli uygulamalara getirmiş olduğu itirazlar ile anılmıştır. Bu tür uygulamalara zaman zaman başka sahâbîler de itirazda bulunmuşlarsa da, onun kadar ses getiren olmamıştır. Ebû Zerr'in, özellikle ilerleyen zamanlarda ve günümüzde kendinden söz ettirmesi, mülk ve servet merkezli tartışmalarda isminin ön plana çıkması, isminin asırlar sonra da söz konusu meseleler ile beraber anılması, onun mücadelesinin ve etkisinin kalıcılığını ortaya koymaktadır. Ebû Zerr bir prototiptir. O, mülk merkezli yaklaşımlara ilk itiraz eden kişidir. İlk defa zenginler ve idarecilerle

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/12 Fall 2013



mücadele ederek, fakir ve yoksul kesimlerden yana tavır alması, tarihin hafızasına hiç silinmeyecek bir şekilde kazanmıştır ve bu özgün mücadelesi ile Ebû Zerr, günümüzde dahi hafızalarda ve gönüllerde yaşamaya devam etmektedir.

Ebû Zerr'in itirazı temelsiz bir itiraz değildir. Onun itirazlarının siyasi bir içeriği de yoktur. Ebû Zerr, hareketini müzmin bir muhalefet mantığı ile yürütmemiştir. O sadece itiraz etmekle yetinmemiş, aynı zamanda yoksul kesimlerin devlet gelirlerinden eşit bir şekilde pay almaları için de çaba sarf etmiştir. Ebû Zerr'in, yoksul kesimlerin haklarını savunan tavrı, daha sonra ortaya çıkacak olan sosyal adalet ve adil bölüşüm kavramlarının anlamlandırılmasının ve bunların bir sistem olarak devlet idaresine yerleşmesinin önünü açmış, Ebû Zerr hareketi sosyal devlet sistemi için ilham kaynağı olmuştur. Yoksul kesimler adına yürütülen bu mücadele, bir anlamda, Ebû Zerr'i ve onun felsefesini günümüze taşımıştır. Zira yoksul kesimlerin sorunları günümüz de devam etmektedir.

Ebû Zerr'in fikirleri özellikle iki noktada ön plana çıkmıştır. Bunlardan birisi devlet hazinesinin yerli yerince sarfı ve israf edilmemesi meselesi, diğeri ise zenginlerin mal biriktirme, istif etme (terâküm/kenz) yönünde aşırı gitmelerinden sarfı nazar ettirilmeleri ve fakir-fukara lehinde harcama yapmalarının sağlanması meselesidir. Ebû Zerr neredeyse tüm dikkatini bu iki noktaya odaklamak suretiyle ciddi ve de etkili bir hareket yürütmüş, sürekli bir şekilde israfa ve istife karşı çıkmıştır. Şu da bir gerçektir ki, onun mal istifine, stokçuluğa karşı çıkması bazı kesimler tarafından servet düşmanlığı şeklinde yorumlanmıştır. Tamamen bir hak ve adalet kaygısı ile hazine meselesine getirdiği itirazlar ise neredeyse tümünden görmezlikten gelinmiştir. Ebû Zerr'in ilk bakışta, çok basit bir yaklaşımla anlaşılabilir bu tavrı, pratik hayatın gerçekleri, insanın mala olan düşkünlüğü ve hırsı sebebiyle çok farklı noktalara çekilmiştir. Ebû Zerr hareketi adeta rayından çıkarılarak insanların önüne konulmuştur. Kim nasıl yorumlarsa yorumlasın Ebû Zerr ve Ebû Zerr hareketinin adaletten yana olan tavrı, hakkaniyetli yaklaşımı, ilkeleri, doğruları ve toplumun zayıf kesimleri adına ortaya atılmış olduğu gerçeği açıktır. Bu gerçekler tarihin hafızasına kaydedilmiştir.

Ebû Zerr hareketi bir adil paylaşım hareketidir. Dolayısı ile onun idare karşısındaki tutumunu tartışmanın anlamı yoktur. Fakat ne var ki Ebû Zerr'in yaklaşımı ile pratik hayatın gerçekleri arasındaki derin tezdâd da görmek gerekir. Pratik hayatın kendi gerçeklerini –bunlar yanlış da olsa- dayatma özelliği vardır. İnsanın mülk ve servete olan düşkünlüğü fitratından gelmektedir.

1. Ebû Zerr Tartışmaları

Başta tarihçi Ahmet Cevdet Paşa olmak üzere çoğu müellif ve araştırmacı, Ebû Zerr hareketini, zenginlere baskı yapan, insanları züht ve takva yoluna girmeye zorlayan bir hareket olarak algılamış ve bu şekilde nitelendirilmiştir. Cevdet Paşa ile başlayan bu yaklaşım neredeyse Ebû Zerr hakkında Türkçe yazı yazan bütün yazarlarda kendisini göstermiştir. Ebû Zerr, söz konusu çalışmalar tarafından, hemen hemen aynı kalıplaşmış, klişe cümlelerle tanıtılmıştır.¹ Klişelerin ortak noktası, Cevdet Paşa'nın yaklaşımıdır. Cevdet Paşa'ya göre, Ebû Zerr, herkesi bir lokma ve bir hırkaya kanaat eyleyip de fazla emvâl-i müslimîn, fi sebilillah sarf olunsun diye ısrar ederdi.² Zenginlerin mal biriktirmelerinin önüne geçmek için mücadele etmek ile insanları “bir lokma bir hırka”ya mecbur etmenin aynı şeyler olup-olmadığı çalışmamızın ilerleyen sayfalarında tartışılacaktır.

Hz. Osman'ın öldürülmesi ile ilgili olarak kapsamlı bir makale keleme almış olan Hizmetli,

¹ Ahmet Cevdet Paşa, **Kıyas-ı Enbiya**, Bedir Yayınevi, İstanbul 1981, cilt, I, s. 450.; Murat Sarıçık, **Hz. Osman**, İstanbul 2009, s. 184.; Ahmet Güzel “Muâviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Gıfârî, **Marife**, 2012, s. 43-68.

² Ahmet Cevdet Paşa, **age**, cilt, I, s. 450 vd.

Ebû Zerr'in, zenginlerin mal istiflemelerine karşı yürüttüğü hareketi bir şiddet hareketi olarak tavsif etmektedir. Hizmetli konu ile ilgili olarak: Fetihlerden elde edilen ve Müslümanlara dağıtılan malları çok fazla bulan, yaşanan hayatı lüks veya israf hayatı sayan, büyük binaların yapıldığını ve bunların dinlenme yerleri veya misafirhaneler olarak kullanıldığını gören; ama bütün bunların İslam'a ters düştüğüne inananlar vardı. Bunlar, zenginlerin, sahip oldukları mallarını ihtiyaç sahiplerine dağıtmalarını, ellerinde tutmamalarını istiyorlardı. Bu görüşlerini "Altın ve gümüşten biriktirip de Allah yolunda harcamayanların vay haline ..." ³ ayetine dayandırıyorlardı. Aslında bu bir şiddet hareketi demektir; çünkü zengin Müslümanların mallarına el konuyor, onlar mecburi harcamaya zorlanıyorlardı. ⁴ demektir. Burada, zengin Müslümanların mallarına ne şekilde el konulduğunun açıklanması gerekmektedir. Ayrıca Ebû Zerr'in başkaları üzerinde bir şiddet hareketi yürütecek güce ulaşmış ve ulaşmadığının da sorgulanması gerekmektedir. Ebu zer hiçbir zaman böyle bir güce malik olmamıştır. Ebû Zerr'in konuşmalarının zenginler üzerinde psikolojik baskı meydana getirmesi de asla bir şiddet hareketi olarak tavsif edilemez.

Ebû Zerr ile alakalı olarak üzerinde en çok tartışılan konu nafaka konusudur. Araştırmacılar, bunu günlük nafaka, yani kişiye lazım olan bir günlük yiyecek ve içecek şeklinde anlamışlardır. Ahmet Cevdet Paşa, bu durumu "Fakîh-i Şam Ebû Zerr bir günlük nafakanın fazlasını iddihâra cevaz vermezdi." şeklinde ifade etmiş, ardından da, Hz. Ali'nin, "400 dinara kadar olan nafaka; ondan sonrası kenzdir." şeklindeki fetvasını aktararak kendisiyle çelişkiye düşmüştür. Bu fetvaya göre insanın bir günlük nafakadan fazla biriktirdiği gıda kenz (stok) olmamaktadır. Zira o dönem itibarıyla 400 dinar bir ailenin yıllık nafakasıdır. Demek ki o dönemde insanlar yıllık nafakalarını stoklayabiliyorlardı. Dolayısıyla Ebû Zerr'in bir günlük nafakadan fazla gıda biriktirmeye karşı çıkması söz konusu olamaz. Cevdet Paşa kendince çelişkiyi, bir anlamda Ebû Zerr'in tavrını, "ihtiyâr-ı evlâ ve meslek-i zühd u takva" şeklinde yorumlamak suretiyle çözmeye çalışmaktadır. ⁵

Nafakanın günlük mü yoksa yıllık mı olduğunu anlamak için Ebû Zerr'in hayat hikayesine kısa bir göz atmak yeterlidir. Ebû Zerr, Bedir ehlinden olmadığı halde, Hz. Ömer tarafından kendisine Bedir ehli maaşı bağlatılan, yüksek gelirli sahâbîlerden biriydi. Yıllık geliri (ata/atıyye) 400 dinardı. (Aşağı-yukarı 4000 dirhem) Ebû Zerr aldığı maaş ile yıllık erzak ihtiyacını karşıladıktan sonra gelirinden arta kalanla, fêls/fülüs (bakır para) alırdı. ⁶ O zaman maaşlar yıllık ödenirdi. Ebû Zerr'in maaşını aldığı zaman ailesi için bir yıllık erzak, arta kalan para ile de fülüs aldığını İbn Asâkir kaydetmektedir. ⁷ Fülüsü yıl içinde et vs. gibi gıda giderleri için harcardı. Elde daha başka para kalırsa, onu da Allah yolunda sarf ederdi. Zira Hz. Ali kenz ayetini açıklarken dört bin dirhem (400 dinar) den fazla olan malın Allah yolunda harcanması gerektiğini söylemiştir. ⁸ Burada önemli olan husus o dönem itibarı ile kişinin havâic-i asliyesinin, nafakasının tespiti konusudur. Bunu da Ebû Zerr'in uygulaması net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu duruma göre günlük ve yıllık ihtiyaçlar nafaka, fazlası ise kenzdir. ⁹

³Kur'an-ı Kerim, et-Tevbe 9/34.

⁴Sabri Hizmetli, Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1985, cilt: XXVII, s. 149-176.

⁵Ahmet Cevdet Paşa, *age*, cilt, I, s. 450.

⁶Hanımı derki: "Bizim ne dinarımız ve ne de dirhemimiz vardı. Sadece fülüsümüz vardı. Ebû Zer yıllık atasını aldığı anda onunla ihtiyaçlarımız için fülüs satın alırdık." İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, nşr: İhsan Abbas, Beyrut 1968, cilt, IV, s. 236,

⁷İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasen, *Târîhu medîneti Dîmaşk*, I-LXX, Beyrut 1979-1998, cilt, LXVI, s. 207.

⁸Aydınlı, Abdullah, "Ebû Zer el-Gıfârî", *DİA*, İstanbul 1994, cilt, X, s. 268.

⁹"Altını ve gümüşü yığıp biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu işte onları pek acıklı bir azabı muştula." (et-Tevbe 9/34). "Sana hangi şeyi nafaka vereceklerini sorarlar. De ki, ihtiyacınızdan artanı verin." (Bakara 2/219); "Para ve servet zenginleriniz arasında dolaşan bir güç olmasın" (el-Haşr 59/7). Altın ve gümüşün hakkı...ibadullahın hakiki ihtiyaçlarına sarf olunup tedavül etmek, hem de yalnız zenginler beyninde değil umum halk beyninde tedavül etmek...hüsnü surette sarf edilmek olduğu halde bir takımları tutarlar, bunları toplarlar, meydana

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/12 Fall 2013



Durum bu merkezde olduğu halde, araştırmacılar, Ebû Zerr'in, bir günlük nafakadan fazla mal biriktirmeye karşı çıktığını, ısrarla vurgulamışlardır.¹⁰ Yıllık ihtiyacını temin ettikten sonra, günlük ihtiyaçları için de bir miktar para ayıran bir kimsenin, başkaları üzerinde, günlük nafakadan fazlasını sarf etme yönünde baskı kurmaya çalıştığını iddia etmek tutarlı olmaz. Ebû Zerr'in ihtiyaçtan fazla malın biriktirilmesine karşı çıktığı doğrudur. Burada üzerinde durulması gereken husus, asli ihtiyaçların miktarı, çeşidi ve zamanıdır. Bizi daha çok ilgilendiren ise zaman meselesidir. Günlük nafakadan arta kalan miktar mı, yoksa yıllık nafakadan arta kalan miktar mı dağıtılacaktır? Şunu hemen söyleyelim ki, bu ihtiyaç, günlük ihtiyaç değil, yıllık ihtiyaçtır. Ebû Zerr de yıllık ihtiyaçtan fazlasının Allah yolunda sarf edilmesi gerektiğini savunmuş ve kendisi de bunu uygulamıştır.

Ebû Zerr ile alakalı olarak gündeme getirilmesi gereken bir diğer konu ise devlet hazinesinin sarfi meselesidir. Ebû Zerr hakkında araştırma yapıp hüküm verenlerin, devlet hazinesinin sarfi meselesine asla değinmemiş olmaları dikkat çekicidir. Halbuki hazine meselesi çok önemli ve önceliklidir. Ebû Zerr'in ilk defa tartışma sahnesine çıkması ve zamanın idarecilerine itirazlar yönelmesi devlet hazinesinin sarfi meselesinden kaynaklanmış ve tartışmalar bu konu ile başlamıştır.

2. Hazineden Kredi/Borç Verilmesi Meselesi

Hazineden borçlanma, bir nevi kredi kullanma yahut kredi kullandırma konusu ilk defa Hz. Osman döneminde ortaya çıkmış bir mesele değildir. Daha önceki iki halife döneminde bu uygulamanın örneklerine az da olsa rastlanmaktadır. Böyle olmakla beraber tartışmaların ilk defa Hz. Osman döneminde ortaya çıkması idarenin tasarruflarının daha çok belli bir kabile lehinde gerçekleşmesinden ve hazine borçlanmalarının yoğunlaşmasından dolayıdır. Hazine borçlanmalarının Hz. Osman döneminde ciddi artış göstermesi ve hazineden borçlananların genellikle halifenin yakınları olması tartışmayı ateşlemiştir. O dönemde Emevi ailesi mensupları hazineye büyük miktarlarda borçlanmışlar ve zaman zaman aldıkları borcu geri ödememişlerdir. Tartışmalar da bu noktada yoğunlaşmıştır. Asıl itibariyle normal bir uygulama olarak addedilebilecek bir husus, akraba borçlanmaları yüzünden tartışmalı ve de şaibeli bir şekle dönüşmüş, sürüp giden itirazlar sebebiyle, nihayet, konu bir şura meclisinde bizzat halife tarafından tartışmaya açılmıştır.

Bilindiği gibi Hz. Ebû Bekir'den itibaren halifeler şura meclisleri tesis etmişlerdi. Önemli meseleler burada tartışıldıktan sonra kamuoyuna açılır, ardından icraata geçilirdi. Hz. Osman, Ebû Zerr'in de huzurda bulunduğu böyle bir istişare toplantısında ortaya şöyle bir soru atmıştı: "Devlet başkanı bütçeden borç para alsa, onu ilgili yerlere sarf etse ve sonra geri ödese, bunda bir sakınca görülür mü? Ne dersiniz?"¹¹ Her bakımdan nazik bir atmosferde ortaya atıldığı anlaşılan bu kritik soruyu o anda mecliste bulunan, gerek cahiliyede ve gerekse İslami dönemde ilmi kişiliği ile ün yapmış olan Kâ'b el-Ahbâr cevaplamış ve halifenin de görüşü doğrultusunda, ortaya atılan soruya karşı, olumlu bir yaklaşım sergilemişti. Ancak Ebû Zerr, Kâ'b'ın fetvasını reddetmiş, onunla ciddi bir şekilde tartışmıştı.

Halifenin huzurunda böyle tatsız bir tartışmanın yaşanması, tabii olarak hiç de hoş olmamıştır. Zaten bir süreden beri Ebû Zerr, konuşmaları ve kullandığı eleştirel üslup nedeniyle dikkatleri üzerine çekmektedir. Halifenin huzurunda yapmış olduğu bu sert çıkış bardağı taşıran son damla olmuştur. Ancak her şeye rağmen hadise fazla büyütülmeden bir şekilde tatlıya

tedavülde çekerler... hazinelerde, sandıklarda gizleyerek sınıksız saklarlar ve bunları Allah yolunda sarf etmezler. Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kuran Dili**, Eser Neşriyat 1979, cilt, IV, s. 2520.

¹⁰ Ahmet Cevdet Paşa, **age**, cilt, I, s. 450; Sarıcık, **age**, s. 184; Güzel, **agm**, s. 43-68.

¹¹ Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, **Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinû'l-Cevher**, nşr. M. M. Abdulhamîd, I-IV, Mısır 1964-65, cilt, II, s. 349.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 12 Fall 2013



bağlanmıştı. Ebû Zer sınır boylarında cihat etmek üzere halifeden izin istemiş, halifenin de muvafakat etmesi ile Medine'yi terk edip Şam'a gitmiştir.¹²

3. Zengin Zekâtı Meselesi

Zengin zekâtı konusu Ebû Zer hareketinin bir başka yönünü teşkil etmektedir. Zengin zekâtı meselesi de tıpkı hazine kredileri gibi şura meclisinde tartışılmıştır. Şekil itibariyle neredeyse diğer tartışmanın aynısıdır. Konuyu yine bizzat halife, “Ne dersiniz! zengin bir kimse malının zekâtını verdikten sonra onun malında fakirin her hangi bir hakkı kalır mı?”¹³ şeklinde bir soru ortaya atmak suretiyle gündeme taşımıştır. Bu sefer de tıpkı bir önceki tartışmada olduğu gibi Kâ'b el-Ahbâr ile Ebû Zerr arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Ebû Zerr burada da Kâ'b'in, zekâtı verildikten sonra servet biriktirmede bir sakınca olmadığı görüşüne şiddetle itiraz etmiştir. Her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de “Sana ne infak edeceklerini soruyorlar, de ki, ihtiyaçtan fazlasını verin.”¹⁴ şeklinde ihtiyaç fazlasının verilmesi ile alakalı bir ayet olsa da, sahâbe-i kiram içerisinde Abdurrahman b. Avf gibi nice zengin insanlar vardı ve bunlar mal biriktirdiklerinden dolayı ayıplanmazlardı.

Tartışmanın bir başka yönü de terâküm meselesidir. Terâküm, aşırı bir şekilde mal stoklamak demektir. Terâküm, zengin fakir arasında giderek oluşan uçuruma yol açtığından itiraza konu olmuştur. Hz. Ömer döneminde aşırı biriken ganimet gelirlerini dağıtmak üzere kurulan divan teşkilatında, insanlara eşit dağıtım yapılmaması sebebiyle toplum içerisinde bir takım dengesizliklere yol açıldığını tarihçiler tespit etmektedir.¹⁵ Hz. Ömer bizzat kendi hayatında bu dengesizliğe şahit olmuş, bunu düzeltmek üzere Hz. Ebû Bekir'in uygulaması olan eşit dağıtıma dönmek istemiş ve fakat ömrü vefa etmemiştir.¹⁶

Havâic-i asliyeden arta kalan malın bağışlanması her nedense daha çok bir günlük nafakadan fazla yiyeceğin bağışlanması şeklinde anlaşılmıştır. Bunun böyle olmadığı; ihtiyaçtan fazla malın bağışlanması ile günlük nafakadan fazla yiyeceğin bağışlanmasının aynı şeyler olmadığını Ebû Zerr'in hayat hikayesinden çıkarmamızın mümkün olduğunu az önce ifade etmiştik. Ebû Zerr, kendisinin yapmadığı bir şeyi başkalarına dikte edecek karakterde bir insan değildi. Dolayısı ile onun, bir günlük nafakadan fazla mal biriktirmeye karşı çıkması söz konusu olamaz. Ebû Zerr'in gelir/kazanç konusundaki uygulaması, çok net bir şekilde, Kur'an-ı Kerim'in emri ve Hz. Peygamberin uygulamaları ile örtüşmektedir. İbn Asâkir'in kaydına göre Ebû Zerr cihat döneminde düşmana karşı hazırlıklı olmak amacıyla Hımıs ribatında at beslerdi.¹⁷ Enfâl suresinin 60'ıncı ayet-i kerimesinde: “düşmana karşı, gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihat için bağlanıp beslenen atlar (ribat-ı hayl)¹⁸ hazırlayın,” emri, bizzat Ebû Zer tarafından harfi harfine uygulama safhasına aktarılmıştır ve o, söz konusu kayıttan anlaşıldığına göre, ayet-i kerimenin

¹² Mes'ûdî, *age*, cilt II, s. 349.

¹³ Mes'ûdî, *age*, cilt, II, s. 348.

¹⁴ **Kuran-i Kerim**, Bakara 2/219.

¹⁵ Cabiri, Muhammed Abid, **Arap-İslam Siyasal Akl**, çev: Vecdi Akyüz, Kitapevi, 2001 İstanbul, s. 232.

¹⁶ Hz. Ömer bunu fark ettiğinde ömrünün sonuna gelmişti. Bir sonraki sene bu sistemi değiştireceğini dile getirmeye başlamıştı ki ömrü vefa etmedi ve Hz. Osman dönemine bu şekilde girildi. Bu yöntemin sonraki yıllarda ortaya çıkan sakıncaları üzerinde duran ve ata (atıyye) miktarının farklı tutulmasının servetin belli ellerde toplanmasına yol açtığını kaydeden Cabiri, Yakubi'den şu bilgiyi nakletmektedir: Servet konusunda Müslümanlar arasında büyük farklar ortaya çıktı. Hz. Ömer bunu fark etti. Hayatının son yıllarında atıyyenin dağıtım yöntemini yeniden ele alarak insanlara eşit dağıtım yapacağını ifade etmeye başladı. Cabiri, *age*, s. 232.

¹⁷ İbn Asâkir, *age*, cilt, LXVI, s. 207.

¹⁸ Ayette geçen “ribat-ı hayl” hak yolunda muharebe için bağlanan, beslenen atlar demektir. Çantay, Hasan Basri, **Kurani Hakim ve Meali Kerim**, İstanbul 1979, cilt I, s. 265, 38 nolu dipnot.

emrine tetabuk eden uygulamasını yıllarca sürdürmüştür.¹⁹ Ebû Zerr'in, cihat yolunda yapmış olduğu bu uygulama, hadis-i şeriflerle de tam bir uyum arz etmektedir. Ebû Zerr'in uygulamasının net bir şekilde anlaşılması ve nassın emri doğrultusunda ortaya çıkan örnek uygulamanın daha iyi bir şekilde görülmesi bakımından burada söz konusu hadisleri kaydetmeyi uygun bulmaktayız. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır: "Her kim Allah'a inandığı için ve va'dini tasdik ederek, Allah yolunda cihat etmek niyetiyle bir at bağlarsa... kıyamet gününde o şahsın mizanında (sevâb olacaktır),"²⁰ "Her kim ihtikâr yaparsa âsî olmuştur."²¹ ve "Asîden başka kimse ihtikâr yapmaz."²² Ebû Zerr'in bir adanmışlık ruhu ile hareket ettiği açıkça ortaya çıkmıştır. Onun için rehber Hz. Peygamberin uygulamaları, sözleri ve Kur'an'ın emirleridir. Ebû Zerr bunlardan aldığı ilham ile yolunu çizmiş, onlara ters düştüğünü düşündüğü uygulamalara ise şiddetle itiraz etmiştir.

4. Ebû Zerr Şam'da

Hulefâ-i Râşidîn döneminde fethedilen Şam ve bağlı vilayetlerin ganimet sebebiyle zenginliğin ve refahın merkezi haline geldiği dönem Ebû Zerr'in şura meclisindeki tartışmaların ardından Medine'den ayrılıp söz konusu bölgeye geldiği döneme rastlamaktadır.²³ Ebû Zerr, bölgeye gelişinden itibaren, başlangıçta fetihlere katılmış ancak bir müddet sonra kendisini tartışmaların odağında bulmuştur. Hatırlanacağı üzere Medine'de servet kaynaklı tartışmaların ilki hazine borçlanmaları yüzünden ortaya çıkmıştı. Burada da benzer bir olay yaşanmıştır. Şam Valisi Muâviye'nin yaptırmış olduğu gösterişli devlet sarayı Ebû Zerr'in itirazına yol açmıştır. Ebû Zerr, mutantan devlet sarayı sebebi ile Valiye ciddi eleştiriler yöneltmiştir.²⁴

Devlet sarayı ihtilafı ile başlayan anlaşmazlıklar giderek derinleşmiş, Ebû Zerr'in konuşmaları yoksul kesimlerin ilgi ve alakasını çekmeye başlamıştır. Ebû Zerr'in bir nevi onların sözcüsü gibi hareket etmesi, Muâviye'yi endişelendirmiştir. Muâviye, Ebû Zerr'in sert eleştirileri ve yoksulları örgütlemesi karşısında aciz kalmış halifeye mektup yazarak onu şikayet etmiştir: "Ebû Zerr insanları etrafına topluyor. Onları sana karşı kışkırtıp kışkırtmayacağından emin değilim."²⁵ diye yazarak Ebu Zerr'in Şam'dan alınmasını talep etmiştir. Hz. Osman'ın bu talebe olumlu yanıt vermesi üzerine de Ebû Zerr derhal derdest edilip Medine'ye gönderilmiştir.

5. Ebû Zerr'in Medine'ye Avdet Edişi ve Son Sürgünü

Ebû Zerr'in hangi şartlar ve gelişmeler sebebi ile Medine'den ayrılarak Şam'a gittiğini daha önce kaydetmiştik. Ebû Zerr'in ardından Medine'de dünyevileşme temayüllü gelişmelerin daha da ileri gitmiş olması gerçeği artık Ebû Zerr'in Medine'de kalamayacağı gerçeğine işaret ediyordu. Zira Ebû Zerr'in yanlış bulduğu uygulamalara, kimden kaynaklanırsa kaynaklansın, karşı çıktığı, asla eleştiriden sarf-ı nazar etmediği, bilinmektedir. Dolayısıyla Ebû Zerr'in gelişinden itibaren Medine'de eski tartışmalara geri dönmüştür. Hatta eski tartışmalar daha da sert bir

¹⁹ Ebû Zer aldığı maaşı biriktirmezdi. Ailesinin yıllık erzak ihtiyacını ve beslemiş olduğu atların alafını temin eder. Atların besisi tamamlandıkça onları onar onar cihat için sevk ederdi. Cihat için sevke edilen atların sayısı yıllık 20-30 civarındaydı.

²⁰ Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahihi'l-Buhari** I-VIII, İstanbul tyzs, Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer, 45; Nesai, Ahmed b. Şuayb b. Ali, **es-Sünen**, I-IX, Beyrut 1409/1988, Kitabu'l-Hayl, 11.

²¹ Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, **Sahihi'l-Müslim**, I-V, İstanbul tyzs, Musakat, 130.

²² Müslim, **age**, Musakât, 130.

²³ Mes'ûdî, **age**, cilt, II, s.349.

²⁴ Ebu Zer itirazını şu şekilde dile getirmiştir: "Ey Muâviye eğer bu Saray'ı, devlet parasıyla yaptırdıysan bu ihanettir. Kendi paranla yaptırdıysan bu da israftır." Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, **Ensâbü'l-Eşraf**, nşr. Süheyl Zekkâr ve dğr., I-XIII, Beyrut 1996, cilt, VI, s. 167. Aynı dönemde Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh de "Darulhaniye" adında büyük bir saray inşa etmişti. Bu saray da itirazlara sebep olmuştu. Daha önce de benzer bir olay yaşanmıştı. Hz. Ömer'in Kûfe Valisi Sad b. Ebi Vakkas, Kûfe'de, süslü bir kapı ile donatılmış biraz görkemli bir emirlik sarayı yaptırmış, durumu öğrenen Hz. Ömer, halk sıradan evlerde otururken, valinin böyle gösterişli bir saray yaptırmasına karşı çıkmış ve sarayın yakılarak tahrip edilmesini emretmiştir. Belâzürî, **age**, cilt, VI, s.398.

²⁵ Mes'ûdî, **age**, cilt, II, s. 350.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 12 Fall 2013



düzleme taşınmıştır. Ebû Zerr doğru bildiğini söylemekten asla geri durmamaktadır. Hz. Osman da sürekli bir şekilde onu uyarmaya devam etmektedir. Tartışmalar giderek yoğunlaşmış, Hz. Osman'ın Amcaoğulları Mervân ve Hâris'e ve ayrıca önemli komisyonlara başkanlık eden Zeyd b. Sâbit'e hazineden yüklü miktarlarda kredi açması ise bardağı taşıran son damla olmuştur. Ebû Zerr artık sesini iyice yükseltmiştir: "Stokçuları elim bir azapla müjdele, altını ve gümüşü biriktirip onları Allah yolunda harcamayanları elim bir azap ile muştula..."²⁶ şeklindeki aleni ve de yüksek sesli eleştirileri yönetimi harekete geçirmiştir. Derhal Hz. Osman'a iletilen bu konuşmalar sebebiyle Hz. Osman onu bir kez daha uyarmıştır. Bunun üzerine Ebû Zerr: "Osman bana Allah'ın ayetlerini okumamı mı yasaklıyor. Allah'ın emrini terk edenleri ayıplamamı mı engellemek istiyor? Allah'a yemin olsun ki samsâmeyi (kılıcın keskin tarafını), boynuma dayasanız ve ben de o anda bir hakikati dile getiriyor olsam, bunu yaparım, asla geri durmam."²⁷ diyerek bu uyarılara karşı çıkmıştır. Yönetim ise bir adım daha atarak, Ebû Zerr'in, halk ile irtibatını kesme girişiminde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. Ebû Zerr kendisine yönelik tedbirlere rağmen, insanlar ile görüşmelerini daha da yoğunlaştırmış ve aleni bir şekilde eleştirilerine devam etmiştir. Tüm bunlar idareyi fevkalade huzursuz etmiştir. Yoğunlaşan tartışmalar, neticede, Ebû Zerr'in üçüncü ve son sürgününün karar altına alınmasına sebep olmuş ve Ebû Zerr, Medine yakınlarında ıssız bir köy olan Rebeze'ye gönderilmiştir. Ebû Zerr ölünceye kadar bu ıssız köyde ikamete mecbur edilmiştir.²⁸

Rebeze sürgünü halka tesir etmesi ve ses getirmesi bakımından üzerinde durulması gereken bir konudur. Sonraki yıllarda Hz. Osman aleyhinde yürütülen hareketlerin ana sebeplerinden birisi söz konusu bu sürgün olmuştur. Muhalifler sürekli ve ısrarlı bir şekilde bunu gündemde tutarak Hz. Osman'a yüklenmişlerdir. Ebû Zerr gibi bir sahâbînin Peygamber şehriden gönderilmesi buna karşın Hz. Peygamber tarafından Medine'den sürülen Hakem İbn Ebi'l-As'ın Medine'ye getirilmesi vicdanları yaralamış, büyük tartışmaların başlamasına sebep olmuştur.²⁹

6. Ebû Zerr'i Doğru Anlama Önündeki Engeller ve İtibarsızlaştırma Girişimleri

Ebû Zerr'i doğru anlama ve anlatma yönünde önümüzde bir takım çelişik durumlar söz konusudur. Bunların en sıkıntılı olanı ise Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin Seyf b. Ömer kanalı ile aktarmış olduğu rivayetlerdir. Ne yazık ki neredeyse bütün araştırmacılar Ebû Zerr'i bu rivayetler muvacehesinde ele alıp değerlendirmişlerdir. Bu rivayetlere göre Ebû Zerr'i yoldan çıkararak! Abdullah b. Sebe'dir. İbn Sebe, Ebû Zerr'in Şam'da bulunduğu sırada oraya gelmiş ve onu Muâviye'ye karşı kışkırtmıştır.³⁰ Bu rivayetin birkaç yönden ele alınıp sorgulanması gerekmektedir. Rivayet kendi içinde çelişkilidir. Medine'de, "Yahudi dönmesi" diyerek Kâ'b el-Ahbâr'ın fikirlerine karşı çıkan Ebû Zerr, Şam'da İbn Sebe'nin peşine takılıp gitmiştir. Seyf b.

²⁶ Belâzürî, *age*, cilt, VI, s. 166.

²⁷ Belâzürî, *age*, cilt, VI, s. 166; İbn Sa'd, *age*, cilt, II, s. 354; Gök Kubbenin altında ve bu toprağın üstünde Ebû Zerr'den daha doğru sözlü bir kimse yoktur / Dünyaya Ebû Zerr'den ziyade lehçesi sadık bir adam gelmemiştir. Aydınlı, *agm*, s. 268.

²⁸ Ebû Zer, "Osman ve Muâviye'ye nasihat ettiğimden dolayı Rebeze'ye sürüldüm." diyordu. Belâzürî, *age*, cilt, VI, s. 166.

²⁹ Mes'ûdî'nin kaydına göre Ebû Zerr'in Medine'den ayrılışı çok hüznülmü olmuştur. Hz. Ali yanında iki oğlu ve Ammar ile uğurlamaya gelmiş, Ebû Zer, Hz. Ali'ye ve oğulları Hasan ve Hüseyin'e sarılarak ağlamıştır. Tabi ki bu hüznülmü ayrılış Hz. Osman ile Hz. Ali arasındaki ilişkileri iyice germiş, bundan sonra artık söz konusu ilişkiler bir daha düzeltilenmemiştir. Mes'ûdî, *age*, cilt, II, s. 350. Ne yazık ki Ebû Zerr'in bu sürgün meselesi bazı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde izah edilerek hafifletilmeye çalışılmıştır. Hz. Osman, iktidarı rahatsız eden davranışlarından vazgeçmemekte kararlı olan Ebû Zerr'i Rebeze'ye göndermekle isabetli bir karar vermiştir. Güzel, *agm*, ss. 43-68; İnsaf edelim, Hz. Osman'ın bunda ne suçu var? Ahmet Cevdet Paşa, *age*, cilt I, s. 455.

³⁰ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Târihü't-Taberî*, nşr. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut 1967, cilt, IV, s. 282.

Ömer'in rivayetlerinin ne kadar problemlili rivayetler olduğu ehlinin malumudur.³¹ Söz konusu Seyf rivayetlerinden bir detay verecek olursak, bu rivayetlerin ne kadar tutarsız olduğu daha kolay anlaşılacaktır. Rivayete göre, Ebû Zerr'i mevcut idareye karşı kıskırtan Abdullah b. Sebe'dir. Güya İbn Sebe, Ebû Zerr, Şam'da bulunduğu sırada oraya gelmiş ve onu Muâviye'ye karşı kıskırtmıştır.³² Seyf rivayetinin bir yerinde, Abdullah b. Sebe'nin eyaletleri dolaşmaya Hicaz'dan başladığı, Basra'ya Kufe'ye gittiği ve ardından Şam'a geçtiği, Şam'da hiçbir kimseye etki edemediği kaydedilirken,³³ Başka bir yerinde ise Abdullah b. Sebe, Şam'a geldiğinde Ebû Zerr ile karşılaşmış ve onu Muâviye'ye karşı kıskırtmıştır.³⁴ Ebû Zerr'in İbn Sebe gibi meçhul bir şahıs ile beraber anılması, onun peşinden gidiyor gibi gösterilmesi Ebû Zerr hareketini yaralamıştır. Ebû Zerr'in bu meçhul ve hurafî şahıs ile beraber anılmasının altında yatan gerçeği irdelemek gerekmektedir.³⁵ Bu tavrın Ebû Zerr'i yıpratmış, itibarsızlaştırdığı açıktır. Asla yılmayan, ısrarla davasının peşinden giden bir insan bu şekilde bir yıpratma ameliyesine tabi tutulmuş olabilir. Bunu da gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Ebû Zerr hakkında yapılan değerlendirmelerin ve onun hakkında verilen hükümlerin kaynağının neredeyse tek başına Seyf rivayetlerinin olması,³⁶ bu hususta dikkatli ve titiz yaklaşılmasını zorunlu kılmaktadır. Ebû Zerr söz konusu rivayetlerin ifade ettiği gibi hiçbir zaman İbn Sebe ile karşı karşıya gelmemiştir.³⁷

Tekrar vurgulamak gerekirse, az önce de ifade edildiği gibi bu rivayetlerin asıl maksadı, Ebû Zerr'in davasını zaafa uğratmaktır. Ebû Zerr'in iddia ve yaklaşımlarının insanlar üzerinde meydana getirdiği etkiyi ortadan kaldırmak için öncelikle onun itibarsızlaştırılması gerekmektedir. Sürgün kararlarının da Seyf rivayetlerinin de birleştiği nokta burasıdır. Bu çabalarla Ebû Zerr'in hasbi mücadelesi bir miktar da olsa haleldar edilmiş ve yaralanmıştır. İtibarsızlaştırma girişimleri halen devam etmektedir. Ebû Zerr'i kod adı İbnü's-Sevda "karanlık adam" Abdullah b. Sebe'nin peşine takmak haksızlıktır. Ebû Zerr'in onurlu ve cesur çıkışını bu tür karanlık kişilerin karma karışık işlerinden uzak tutmak gerekmektedir. Ebû Zerr'i İbn Sebe ile irtibatlı gösteren ravi Seyf b. Ömer ilim aleminde daima zayıf, uydurmacı vb., terimlerle nitelendirilen metrûk bir şahıstır.³⁸ Cerh ve tadil ilmi açısından bilinen tüm zayıflık ifade eden terimlerle damgalanmıştır. Dolayısı ile tek başına bu rivayetler bir kimsenin değerlendirilmesine ve o kişi hakkında hüküm verilmesine mesnet teşkil edemez.³⁹ Ebû Zerr'in söz konusu rivayetlerin ifade ettiği gibi, İbn Sebe ile karşı karşıya gelmesinin söz konusu olmadığını ve olamayacağını, konu hakkında araştırma yapan Korkmaz bir ilim adamı dikkati ve objektifliği ile tespit etmiştir.⁴⁰

Rakibi yahut muhalifi itibardan düşürme eğilim ve arzusu her dönemde karşımıza çıkabilecek bir olgudur. Bunun bir taktiksel yöntem olduğunu inkar edemeyiz. Zamanın idarecileri, neredeyse tek kişilik Ebû Zerr gücü karşısında aciz kalınca bu tür yöntemlere başvurmuşlardır.

³¹Halife Harunurresid'in hilafeti sırasında öldüğü bildirilen Seyf b. Ömer hemen hemen bütün biyografi alimlerine göre Zayıf ve metrûktür. Rivayetlerinin büyük çoğunluğu itibar edilmeyecek ve uyulmayacak derecede münkerdir. Uydurduğu hadisleri güvenilir (sika) kimselere atfederek rivayet eder. Hadis uydurur. Rivayetleri boştur. Fığlalı, **agm**, cilt I, s. 133.

³²Taberî, **age**, cilt, IV, s. 282.

³³Taberî, **age**, cilt, IV, s. 340.

³⁴Taberî, **age**, cilt, IV, s. 283.

³⁵Abdullah b. Sebe ile Sebeiyye adının gerçek varlığının bulunup bulunmadığı hususu oldukça şüpheli görünmektedir. Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye adı bozguncu faaliyetlerde bulunan şahıs veya zümreler için bir takma ad veya kötüleyici yafta ve hatta muhalifler için kullanılan aşağılayıcı bir slogan olarak da ortaya konmuş olabilir. Fığlalı, Ethem Ruhi, "Abdullah b. Sebe", **DİA**, İstanbul 1988, cilt, I, s. 134.

³⁶Abdullah b. Sebe hakkındaki bilgilerin tek kaynağı Seyf b. Ömer'dir. Fığlalı, **agm**, cilt I, s. 133. Sıddık Korkmaz, Ebû Zerr-İbn Sebe ilişkileri hakkında değerli bir çalışma yapmış ve Seyf'in ilgili rivayetlerinin asılsız olduğunu ispat etmiştir. Sıddık Korkmaz, **Tarihin Tahrifi; İbn Sebe Meselesi**, Ankara 2005, s. 24 vd.

³⁷Ahmed Emin, **Fecrü'l-İslam**, Kahire 1965, s. 110; Korkmaz, **age**, s. 24.

³⁸Zayıf ve metrûk bir ravi olan Seyf kendi içinde de tutarsız olan bu rivayetleri, kaynaklarda adı hiç geçmeyen Yezid el-Fakasi gibi ravilerin ağzından uydurmuştur. Korkmaz, **age**, s. 12 vd; Fığlalı, **agm**, cilt, I, s. 133-134.

³⁹Korkmaz, **age**, s. 24.

⁴⁰Bk: Güzel, **agm**, s. 43-68; Ahmet Cevdet Paşa, **age**, cilt I, s. 455.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 12 Fall 2013



Amaç Ebû Zerr'i itibarsızlaştırmak ve gözden düşürmektir. Ebû Zerr'le alakalı olarak kaleme alınan çalışmalara bir göz atıldığında, görülecektir ki, araştırmacılar, Ebû Zerr hakkında bir hükme varmak istediklerinde mutlaka bir haklı-haksız faslı açmakta ve yukarıdan beri değindiğimiz rivayetler muvacehesinde ve de devletten, güçlüden yana tavır almak kaygısı ile mutlaka Ebû Zerr'i haksız çıkarmaktadırlar. Tarihin hükmü ise farklıdır. Ebû Zerr isminin hala yaşıyor olması ve bu ismin her zaman sosyal adalet ve adil bölüşüm yaklaşımları ile beraber anılması tarihin verdiği hükmü göstermektedir. Ebû Zerr hareketi kamu yararını hedef alan ve daima toplumun zayıf kesimlerinden yana tavır koyan bir harekettir. Bu yüzden idarenin sosyal adalet ilkesine ilham kaynağı olmuştur. Bu yüzden söz konusu hareketin bir takım özensiz ve basmakalıp yaklaşımlarla haleldar edilmesi doğru değildir.

Sonuç ve Değerlendirme

Hiz. Osman döneminde, gerek merkezde ve gerekse eyaletlerde idarenin Emevi yanlı tutumu ve uygulamaları neticesinde yeni ve zengin bir idareci sınıf oluşmaya başlamıştır. Toplumdaki bir kesimin zenginleşmesi genellikle başka kesimlerin fakirleşmesi sonucunu doğurduğundan, o dönemde de zengin idareci sınıfın oluşmasına mukabil fakir halk topluluklarının meydana gelmesi, yani idareciler zenginleşirken, idare edilenlerin fakirleşmeye başlaması, dönemin en hararetli tartışma konularından birini teşkil etmiştir. Dolayısı ile tartışmanın odağında yer alan konu mülk ve servet meselesidir ve bu mesele İslam toplumunu bir iç savaşa sürükleyecek kadar yoğunlaşmıştır.

Bilindiği gibi İslam Peygamberi Hz. Muhammed asla mülk edinmemiştir. Arkasından gelen iki halifesi de aynı şekilde hemen hemen bütün servetlerini Allah yolunda harcamışlar ve bu dünyayı terk ettiklerinde herhangi bir miras bırakmamışlardır. Hz. Ebû Bekir zengin bir kimse olmasına rağmen öldüğünde geride sadece bir deve, bir cübbe ve bir de köle bırakmıştır. Aynı şekilde Hz. Ömer de borçlu ölmüştür. Oğlu Abdullah borçlarını ödedikten sonra cenaze namazı kılınmış ve defnedilmiştir. Dolayısı ile ilk iki halife döneminde toplum içerisinde mülk merkezli ciddi tartışmalara rastlanmamıştır. İlk iki halifenin ardından iş başına gelen üçüncü halife Hz. Osman döneminde ise halk sınıfları arasında bir takım farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Giderek fakirleşen halkın isyan etmesi, her şeyin alt üst olmasına yol açmıştır. İsyancılar patlak verdiğinde ise, daha önce bu konulara dikkat çeken, idarecileri uyarmaya çalışan Ebû Zer el-Gıfârî çoktan vefat etmiştir.

Ebû Zerr el-Gıfârî ömrünün son yıllarını Hz. Osman döneminde geçirmiş olmakla beraber, ondan önceki iki halife dönemini görmüş ve Asr-ı saadeti baştan sona yaşamış, Hz. Peygamberin en yakınında bulunmuş bir sahabidir. Dolayısı ile onun yaklaşımları dikkate değerdir. Ancak zamanın idarecileri Ebû Zerr'in sözlerine ve yaklaşımlarına karşı düşmanca tavır almışlardır. Tarih ise onu söz ve yaklaşımlarını kayda geçirmiş, daima onu dönemde yaşanan mülk odaklı tartışmalar ile anmıştır. Bu yüzden Ebû Zerr, tarih boyunca hep mülk ve servet tartışmaları bağlamında ele alınmıştır. Aslında mülk tartışması o tarih itibarıyla ne ilktir ne de Ebû Zerr'e hastır. Mülk meselesi, İblis'in Hz. Adem'i ebedi yaşam ve bitmez tükenmez mülkü saltanat ile kandırması ve onun cennetten kovulmasını sağlaması ile başlayan kadim bir tartışmadır.⁴¹ Bu kadim mülk ve iktidar tartışması Hz. Peygamberin vefatının hemen ardından kendini bir kez daha göstermiş ve sahâbe toplumunu ciddi bir şekilde sarsmıştır. Ebû Zerr ise yaşadığı dönemdeki bu tartışmanın başlatıcısı, sürükleyicisi ve fakir-fukaranın hakkının savunucusu olarak ön plana çıkmıştır.

Ebû Zerr, dönemin idarecileri ile mücadele etmiş olmasına rağmen sistemli bir siyasi muarız değildir. Onun hatt-ı hareketi tamamen hasbidir. O bir sosyal adaletçidir ve Hz.

⁴¹ Kuran-ı Kerim, Tâ-hâ, 20/120.

Peygamberin ortaya koyduğu ve uyguladığı prensiplerin peşindedir. Onun hareketi tamamen ilkeseldir. O hak ve adaletten yanadır. Hareketin en ufak bir siyasi yönü yoktur. Ebû Zerr'in tavrı, çok yalın ve anlaşılır bir şekilde, döneminde yapılan yanlışlıklara, haksızlıklara, adaletsizliklere karşı çıkan, adil bölüşümü, dayanışmayı, fakir-fukaranın hakkını savunan, kendine mahsus özellikleri olan, orijinal bir tavidir. Bunun bir ekol oluşturduğu söylenemez ancak ses getirici ve de kalıcı olduğu muhakkaktır.

Ebû Zerr biraz aykırı, itirazcı ve ısrarcı bir kişiliktir. Böyle olmasına rağmen o asla itaatten çıkmış değildir. Ebû Zerr dinine son derece bağlı ve halifeye sadıktır. Medine'den çıkarılıp Rebeze'ye gönderildiği zaman kavminden bazı insanların yanına gelip, bu haksızlığın kendisine Osman tarafından yapıldığını, şayet Osman'a karşı isyan bayrağı açacak olursa, onun için yüzlerce adam toplayacaklarını ifade ederek, isyan teklifinde bulunmalarına Ebû Zerr asla iltifat etmemiştir. Dolayısı ile Ebû Zerr'in itirazlarının yönetimin kendisine değil, yönetimin yanlış uygulamalarına yönelik olduğu açıktır. Yaşadığı yerden birkaç kez sürülmesine, mağdur edilmesine, hatta bir anlamda horlanmasına rağmen, o hiçbir şekilde uğradığı bu mağduriyeti bir dava konusu yapıp bunun peşine düşmemiş, bu anlamda bir muhalefet hareketi yürütmemiştir. Ebû Zerr'in aykırı bir kişilik olması ne kadar inkar edilemez bir gerçeklik ise İslam toplumunu derinden sarsan, neticede İslam alemini korkunç bir iç savaşa sürükleyen süreç ile Ebû Zerr'in dikkat çektiği konular arasındaki bağlantı da aynı şekilde inkar edilemez bir gerçekliktir. İslam alemini iç savaşa götüren süreç paylaşımındaki adaletsizliğin sistemleşmeye doğru gitmesi ile başlamıştır. Paylaşımındaki adaletsizliğin giderilmesine yönelik çıkış ise Ebû Zerr hareketinin en bariz vasfıdır.

Ebû Zerr'in servet düşmanı olduğu doğru değildir. Kallek'in de isabetle vurguladığı gibi o servetin kendisine değil kazanım, dağılım ve kullanım tarzındaki göreceli bozulmaya karşı mücadele vermiştir.⁴² Bir sosyal adaletçi olarak Ebû Zer, bütün ömrü boyunca sosyal adaletin hakim olması için uğraş vermiştir. Fakat sosyal adalet, adil bölüşüm ve hakça paylaşım hiçbir zaman tam manası ile gerçekleştirilememiştir. İnsanın servete olan düşkünlüğü cibillidir, yaratılıştan gelmektedir. İnsanlık tarihinin her döneminde ortaya çıkan bu tür düşkünlüklere, tutkulara bizzat Hz. Peygamberin yaşadığı dönemde dahi tesadüf edilmiştir. Ebû Ubeyde b. Cerrah, Bahreyn'den yüklü miktarda ganimetle döndüğünde, insanların alışılmadık bir şekilde, sabah namazında, Mescid-i Nebiyi hınca hınç doldurdukları gerçeği hadis kitaplarında kayıtlıdır.⁴³ Benzer bir olay da Huneyn savaşında yaşanmıştır. Söz konusu savaşın ardından –ki o savaşta çok fazla ganimet ele geçirilmişti- Cîrâne mevkiinde ganimet dağıtımı sırasında büyük olaylar meydana gelmiştir. Bu tür olayların beklide en çarpıcı olanı, bir Cuma günü Hz. Peygamber hutbe okurken ticaret kervanının çingırağının sesini duyan sahâbîlerin, Hz. Peygamberi hutbede, ayakta bırakıp, gelen ticaret kervanını karşılamaya gitmeleridir.⁴⁴ Dolayısı ile insanda mevcut olan bu tür yönelimleri yok etmek mümkün değildir.

Hz. Peygamberin kendi zamanında dizginlediği bu aşırı yönelim ve arzular Hz. Osman döneminde daha da yükselmiş ve toplumu felakete sürüklemiştir. Dolayısı ile insanın fitri özellikleri sebebiyle çok rahat bir şekilde ortaya çıkan ve toplumları esir alan menfaat odaklı kapitalist eğilimler her dönemde varlığını korumayı ve sürdürmeyi başarmıştır. Bu bakımdan pratik hayatın gerçekleri ve insanoğlunun cibilliyetinde mevcut dünya sevgisi ve servet hırsı ile, Ebû Zerr'in ideallerini ve adil paylaşım yaklaşımlarını telif etmek çok zor görünmektedir. İnsanoğlunun mal ve servete olan düşkünlüğünü en güzel bir şekilde Türk lirizminin ünlü şairi, sehl-i mümteni ustası Yunus Emre (ö. 1320) özetlemiştir:

Mal sahibi mülk sahibi,
Hani bunun ilk sahibi?

⁴² Cengiz Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim Piyasa İlişkileri*, İstanbul 1997, s. 49.

⁴³ Buhari, "Cizye", 1; Müslim, "Züht", 6.

⁴⁴ Cuma 62/11.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 12 Fall 2013



Mal da yalan mülk de yalan,
Var biraz da sen oyalan.

Enfâl 28 ve Teğâbün 15'e göre mal ve mülk insanoğlunu fitneye sürükleyen bir cazibe merkezidir. Malı geçici bir geçim aracı olmaktan çıkarıp onu bir tutku, temel hedef haline getirmek her devirde insanın mahvına sebep olmuştur. Mal ve mülk de bütün toplumun hakkı vardır. Kamu otoritesinin görevi kamunun mal varlığını, zenginliklerini, insanlar arasında adil ve eşit bir şekilde paylaşmaktır. Aksi halde sıkıntıların önüne geçilememektedir. Adaletsizlik daima acı sonla neticelenmektedir.

Mala ve mülke/yönetim erkine sahip olma tutku ve hırsı genellikle at başı gitmiştir. Mala sahip olanlar hemen arkasından mülkü de ele geçirmişlerdir. Bunun tersi de doğrudur. Dolayısı ile zenginlik ile yönetim erki arasında her zaman sıkı bir bağlantı olagelmiştir. Sadedinde bulunduğumuz tartışma ve çekişmelerin yaşandığı dönemlerde, özellikle Hz. Osman'ın tayin ettiği valilerin, yani idareci sınıfın, mal elde etme konusunda yapmış oldukları ölçüsüz davranışlar o dönemin en yoğun tartışma gündemini işgal etmiş, buna karşılık Ebû Zerr ise zor bir göreve talip olarak, ilk defa mal/mülk edinme hırs ve tamahına karşı sesini yükseltmiştir. Ebû Zerr zorlukları göğüslemiş, yılmamış ve ideallerinden asla vazgeçmemiş, pes etmemiştir. Ömrünün sonuna dek, tek başına da olsa mücadelesini sürdürmüştür. Bazılarının zannettiği gibi o mala/mülke sahip olmaya, zenginliğe karşı değil, mal ve mülkün, zenginliğin, tutku, biricik hedef haline getirilmesine, biteviye mal biriktirme hırs ve tamahına karşıdır. Neticede o sosyal adalet, adil bölüşüm ve hakça paylaşım düşüncesini seslendirenlerin öncüsü olmuştur. "Paranın kulu kölesi olanlar yerlerde sürünsün."⁴⁵ diyerek, kapitalist eğilimlere savaş açan Hz. Peygamberin yolundan tavizsiz bir şekilde yürümüştür. Hz. Peygamberi örnek almayı biricik ilke edinmiş ve ömrünün sonuna dek bunu hayatına tatbik etmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMET CEVDET PAŞA, Kısas-ı Enbiya, İstanbul 1981.
- AHMET EMİN, Fecrü'l-İslam, Kahire 1965.
- AYDINLI, Abdullah, "Ebû Zerr el-Gıfârî", DİA., cilt, X, s. 268.
- BELAZURİ, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892), Ensâbü'l-Eşrâf, nşr. Süheyil Zekkâr ve dğr., I-XIII, Beyrut 1996.
- BALCI, İsrâfil, Bir yalnız Sahâbî Ebû Zer el-Gıfârî, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, sayı 10, s. 351-386.
- BUHARİ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (öl. 256), Sahihî'l-Buhari, I-VIII, İstanbul ts.
- EL-CABİRİ, Muhammed Abid, Arap-İslam Siyasal Akli, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul 2001.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili, I-X, Eser Neşriyat ts.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Abdullah b. Sebe", DİA, I, 134.
- GÜZEL, Ahmet, Muâviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zer el-Gıfârî, Marife, Kış 2012.
- İBN ASAKİR, Ebü'l-Kasım Ali b. el-Hasen, Târîhu Medîneti Dımaşk, I-LXX, Beyrut 1979-1998.
- İBN SÂD, Muhammed (ö. 230/884), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, I-IX, Beyrut 1388/1968.

⁴⁵ Buhari, Cihad, 70; İbni Mace, Zühed, 8.

İBNÜLESİR, İzzüddîn Ali b. Ebi'l-Kerem el-Cezerî (ö. 630/1232), el-Kâmil fi't-Târih, I-XIII, Beyrut 1979.

KALLEK, Cengiz, Asr-ı Saadette Yönetim Piyasa İlişkileri, İstanbul, 1997.

KAZANCI, Ahmet Lütfü, Hz. Osman, İstanbul 1999.

KORKMAZ, Sıddık, Tarihin Tahrifi (İbn Sebe Meselesi), Ankara 2005.

MESUDİ, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin (ö. 346/957), Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinû'l-Cevher, nşr. M. M. Abdulhamîd, I-IV, Mısır 1964–65.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccac (öl. 261), Sahihi'l-Müslim, I-V, İstanbul ts.

NESAI, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (öl. 303/915), es-Sünen, I-IX, Beyrut 1409/1988.

SARICIK, Murat, Hz. Osman, İstanbul, 2009.

TABERİ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), Târihü't-Taberi, nşr. M. Ebü'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut 1967.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 12 Fall 2013

